

Безуглий Леонід Анатолійович –
здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

ПРИЧИНИ Й УМОВИ НЕЗАКОННОГО ВІДТВОРЕННЯ ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ І БАЗ ДАНИХ

Визначено основні причини й умови, що сприяють незаконному відтворенню та розповсюдженню комп'ютерних програм і баз даних.

Ключові слова: комп'ютерні програми; бази даних; незаконне відтворення; незаконне розповсюдження; запобігання; протидія комп'ютерному піратству.

Определены основные причины и условия, способствующие незаконному воспроизведению и распространению компьютерных программ и баз данных.

Ключевые слова: компьютерные программы; базы данных; незаконное воспроизведение; незаконное распространение; предупреждения; противодействие компьютерному пиратству.

The article outlines the main causes and conditions that promote illegal reproduction and distribution of software and databases.

Keywords: computer programs; databases; illegal reproduction; illegal distribution; prevention; combating piracy.

Ефективне дослідження проблем протидії незаконному відтворенню та розповсюдженню комп'ютерних програм і баз даних неможливе без вивчення етіології цього виду злочинності, його факторного комплексу. Виведення причин і умов, аналізованого виду злочинності, безпосередньо з факторів злочинності загалом неможливе через низку об'єктивних підстав. Досліджуючи фактори порушення авторських прав на комп'ютерні програми і бази даних, необхідно враховувати певні теоретичні аспекти.

По-перше, здебільшого неможливо чітко розмежувати явища, які зумовлюють аналізовані нами злочини, і явища, що сприяють їх появі або поширенню (зростанню). Тому необхідно використовувати поняття криміногенного фактора незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних, який охоплює як явища, що

зумовлюють такі злочини або окремі його види, так і сприяє їх поширенню або зростанню їх суспільної небезпеки [1, с. 140–141].

По-друге, серед криміногенних факторів незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних відбиралися лише ті, кореляційний взаємозв'язок ознак яких з ознаками аналізованого виду злочинності характеризується за коефіцієнтами Спірмена й Кендалла як тісний (нижче $-0,5$ або понад $+0,5$) [1, с. 140–141].

По-третє, варто розрізняти причини й умови незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних й окремих його видів, які можуть значно відрізнятися одна від одної за змістом предмета (наприклад, поодинокі розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних через файлообмінники в мережі Інтернет; таке ж розповсюдження, однак, у вигляді промислу програм і баз даних на носіях інформації (комп'ютерних дисках); тільки продаж комп'ютерних дисків із записаними на них комп'ютерними програмами і базами даних та ін.).

По-четверте, з чисельних криміногенних факторів незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних, які відносяться до різних рівнів соціальної спільності (макросоціальний, мікросоціальний, субмікросоціальний, індивідуальний) відібрали лише ті фактори, які діють на макросоціальному рівні.

По-п'яте, відповідно до цього, виправданим можна вважати об'єднання груп однорідних за своєю природою факторів незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних у факторні комплекси [2, с. 14].

По-шосте, об'єднання в рамках рівневих факторних комплексів однорідних причин і умов, які сукупно відображають незаконне відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних, хоча і є умовним, ґрунтується, насамперед, на об'єктивних закономірностях, ніж на умовлях побудових [3, с. 5].

По-сьоме, незважаючи на значну кількість науково виправданих класифікацій факторів злочинності і її окремих видів [4], сучасна дослідницька практика досить переконливо свідчить на користь об'єднання груп однорідних за природою причин і умов злочинності у факторні комплекси на основі критерію відособленої сфери соціального життя, до якого переважно відносяться такі групи факторів: економічні, політичні, правові, психологічні, організаційні, технічні [5, с. 15].

По-восьме, стосовно незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних варто враховувати високу ймовірність "рокіровки" традиційних криміногенних і антикриміногенних факторів (наприклад, рівень освіти, наявність судимості, пияцтво, наркотизм тощо).

По-дев'яте, специфіка системи криміногенних факторів незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних значною мірою зумовлена підвищеною питомою вагою організаційного (технологічного) і технічного факторних комплексів.

Як показують результати проведеного нами дослідження, а також висновки багатьох вітчизняних і закордонних дослідників цієї

проблеми, саме ці групи криміногенних факторів потребують підвищеної уваги правоохоронних органів.

Економічні фактори. Більшість провідних фахівців у сфері етіології злочинності (Г. А. Аванесов, А. І. Алексєєв, С. В. Бородін, Ю. Д. Блувштейн, В. Є. Ємінов, І. І. Карпець, В. Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, А. М. Яковлев та ін.) справедливо, на наш погляд, відносять економічні криміногенні фактори до системоутворювальних [6, с. 67–87] стосовно всієї сукупності криміногенних факторів злочинності й більшості її видів. Активне заперечення марксизму як ідеології не применшує, на наш погляд, одного з основних постулатів його економічної складової – про первинність економічних відносин. Саме первинність економічних відносин створює “логіку” дослідження всього факторного комплексу незаконного відтворення та розповсюдження комп’ютерних програм і баз даних.

Проведене дослідження дає змогу включити до головних економічних криміногенних факторів незаконного відтворення та розповсюдження комп’ютерних програм і баз даних в Україні такі:

1) надвисоку рентабельність таких злочинів, що в три – десять разів (залежно від виду) перевищує прибутковість легального бізнесу. Навіть високі непродуктивні витрати (насамперед, на хабарі для посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів) виявляються при такій рентабельності малозначною економічною перешкодою для поширення незаконного відтворення та розповсюдження комп’ютерних програм і баз даних;

2) несформованість ринку комп’ютерних програм і баз даних, що, насамперед, виражається в низькій купівельній спроможності 80 % зайнятого населення. При середньому розмірі місячної заробітної плати в Україні (що перевищила в 2011 р., за даними Державного комітету статистики України, 300 дол. США) придбання одиначного екземпляра основних типів оригінальної ліцензійної продукції (комп’ютерна програма на CD-ROM – 100–350 дол. США) може становити від 10 до 110 % такої заробітної плати;

3) критично високий рівень оподатковування легального бізнесу (від 70 до 104 % прибутку), що майже не зменшився після встановлення єдиного прибуткового податку для фізичних осіб;

4) відносна економічна слабкість найбільших легітимних учасників національного ринку комп’ютерних програм і баз даних, які мають недолік засобів для економічного “видавлювання” з ринку комерційних організацій, що здійснюють, сприяють або свідомо допускають порушення авторських прав на зазначені охоронювані об’єкти;

5) занадто велика кількість дрібних продавців комп’ютерних програм і баз даних. За оцінками експертів, до 80 % усіх комп’ютерних програм і баз даних сьогодні збувається індивідуальними підприємцями й малими підприємствами, більша частина яких не має економічної зацікавленості;

6) менша “уразливість” незаконного відтворення та розповсюдження комп’ютерних програм і баз даних перед несприятливими економічними факторами (інфляцією, падінням

кон'юнктури ринку тощо) [7, с. 22] у порівнянні з легальними формами відповідного виду бізнесу.

Політичні фактори. Політичні фактори незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних не мають значної специфіки в порівнянні з політичними факторами тіньової економіки загалом й незаконного підприємництва.

Останнім часом науковці традиційно виділяються такі криміногенні політичні фактори названих явищ: а) нестабільність курсу соціальних реформ; б) критично високий рівень корумпованості правоохоронної системи, системи податкового й іншого видів контролю за підприємницькою діяльністю (у тому числі пов'язаної з обігом комп'ютерних програм і баз даних); в) незаконне лобіювання вузькокорпоративних інтересів окремих найбільш великих економічних суб'єктів і фінансово-промислових груп на шкоду інтересам індивідуальних підприємців, дрібних і середніх підприємств; г) необґрунтована орієнтація на закордонні моделі економічного устрою, що істотно відрізняється від вітчизняних умов; д) зловживання принципом "дозволено все, що не заборонено законом"; є) самоусунення держави від керування багатьма сферами економіки (у тому числі підприємництвом); ж) протидія іноземних держав просуванню вітчизняної продукції на закордонні ринки [8, с. 55].

Правові фактори. Серед зазначених криміногенних комплексів незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних його правовий комплекс вивчено, напевно, найкраще. Деякі дослідники навіть схильні, на наш погляд, перебільшувати значення цього комплексу факторів у механізмі детермінації незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних. Зокрема, один з дослідників цієї проблеми зазначає, що "...недосконалість правового механізму охорони об'єктів інтелектуальної власності призвела до масового використання з комерційною метою аудіо-, відеокасет, компакт-дисків, передач радіо й телебачення, товарних знаків, а отже, до виникнення організованої злочинності у цій сфері" [9, с. 20].

Дослідження різних наукових джерел показує, що до найбільш характерних правових факторів зростання рівня поширеності незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних відносяться:

1) незавершеність правової регламентації захисту авторських прав, у тому числі у частині, що належить до: а) основ державної політики у сфері захисту авторських прав; б) регулювання порядку лобіювання в органах законодавчої й виконавчої влади інтересів авторів, виробників і розповсюджувачів комп'ютерних програм і баз даних; в) використання зазначених програм і баз даних в інформаційних мережах і, насамперед, у глобальній інформаційній мережі Інтернет; г) ліцензування окремих видів підприємницької діяльності, пов'язаної з обігом комп'ютерних програм і баз даних; д) майнової відповідальності держави за неприйняття або несвоєчасне вживання заходів щодо захисту авторських прав; є) установа кримінальної й

адміністративної відповідальності для юридичних осіб за правопорушення, пов'язані із замахами на авторські права; ж) критеріїв і порядку визначення розмірів компенсації майнової шкоди, заподіяної порушеннями авторських прав; з) забезпечення цивільного позову при розслідуванні кримінальних справ про злочини, які зазіхають на авторські права; к) моніторинг ефективності засобів захисту авторських прав від різних видів правопорушень; л) комплексне планування боротьби з порушеннями авторських прав на державному, обласному та локальних рівнях;

2) суперечності між : а) конституційним законодавством, що регламентує право на волю інформації, і цивільно-правовим, адміністративно-правовим і кримінально-правовим регулюванням відповідальності за різні види порушень авторських прав; б) рівнями кримінально-правового захисту інтелектуальної й речової власності;

3) низький рівень диференціації відповідальності за замах, пов'язані з різними об'єктами інтелектуальної власності (насамперед, аудіо, відео й комп'ютерними продуктами);

4) невизначеність низки правових настанов, пов'язаних з: а) здійсненням процедур ліцензування й реєстрації у сфері обігу комп'ютерних програм і баз даних; б) регулюванням претензійного порядку врегулювання суперечок, пов'язаних з обігом авторських прав; в) санкціями норм про кримінальну відповідальність за порушення авторських прав; г) порядком відшкодування шкоди, заподіяної порушеннями авторських прав;

5) недостатній максимальний рівень суворості відповідальності за порушення авторських прав (насамперед, за злочини, вчинені в складі організованих груп, у тому числі злочинних угруповань (злочинних організацій).

Психологічні фактори. Найскладніша проблема в дослідженні психологічної зумовленості незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних полягає в тому, що майже неможливо виділити суто психологічні криміногенні фактори. Усі вони так чи інакше є економіко-психологічними, політико-психологічними, юридико-психологічними тощо. Проте ця констатація, на наш погляд, не є перешкодою для відособленого розгляду цієї групи криміногенних факторів незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних, оскільки не стосується психологічної (суб'єктивно-інформаційної) сутності відповідних явищ. Зведення психологічних факторів незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних до корисливої мотивації, наживи, як це іноді робиться в сучасних публікаціях з проблем захисту авторських і суміжних прав, на наш погляд, необґрунтовано звужує межі проблеми й унеможливорює знайти адекватні засоби впливу на психологічний криміногенний комплекс незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних. На нашу думку, психологічна детермінація незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних (у тому числі його мотиваційна сфера) незрівнянно різноманітніша й складніша.

Проведене дослідження дало змогу виявити таку систему криміногенних психологічних факторів незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних: 1) прагнення до наживи (64 %); 2) зневага чужою інтелектуальною власністю (31 %); 3) упевненість у безкарності (29 %); 4) надія на безкарність (26 %); 5) презирство до незначного покарання (14 %); 6) марнославство (12 %); 7) незнання про існування конкретного авторського або суміжного права, що захищаються (11 %); 8) ігрова пристрасть (насамперед, хакерство, побудоване, зокрема, на ігровому мотиві) (8 %); 9) відновлення справедливості (допомога малозабезпеченим споживачам, які не мають достатніх засобів для користування дорогими комп'ютерними програмами і базами даних (8 %).

Організаційні (технологічні) фактори. Майже всі сучасні дослідники проблем незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних звертають увагу на організаційно-структурну й функціональну невідповідність системи заходів боротьби з такими злочинними виявами, специфіці аналізованого явища й меті такої боротьби. При цьому, однак, не наводиться систематизований перелік відповідних недоліків, які підлягають усуненню або мінімізації. На нашу думку, до головних організаційних факторів незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних належать такі:

1) перевага в системі органів, наділених повноваженнями щодо захисту інтелектуальної власності, структур, які забезпечують застосування заходів відповідальності за порушення авторських прав на комп'ютерні програми і бази даних (нерідко на шкоду застосуванню заходів профілактики);

2) відсутність комплексної державної програми посилення захисту інтелектуальної власності, яка б включала систему правових (цивільно-правових, адміністративно-правових, фінансових, податкових, кримінально-правових, кримінально-процесуальних, оперативно-розшукових та ін.), а також організаційно-правових заходів підвищення ефективності боротьби з інтелектуальним піратством;

3) малоефективний механізм моніторингу (збору інформації, аналізу, оцінки, прогнозу) стану незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних, його факторів і ефективності заходів боротьби з такими злочинними виявами;

4) недоліки в системі органів законодавчої, виконавчої й судової влади, підрозділів (посадових осіб), які спеціалізуються на захисті інтелектуальної власності (зокрема, як показало проведене нами опитування експертів, у правоохоронних органах, уповноважених на проведення розслідування в кримінальних справах про порушення авторських і суміжних прав, украй рідко (лише в кожному чотирнадцятому випадку) забезпечується відповідна спеціалізація);

5) низький рівень реального розкриття незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних. Високий рівень латентності незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних зумовлений відсутністю сьогодні чітких якісно-

кількісних розбіжностей між адміністративно-караними й кримінально-карними порушеннями в аналізованій сфері;

6) недостатньо розвинена система професійної підготовки й підвищення кваліфікації фахівців у сфері протидії незаконному відтворенню та розповсюдженню комп'ютерних програм і баз даних;

7) малоефективний механізм взаємодії недержавних структур із забезпечення протидії незаконному відтворенню та розповсюдженню комп'ютерних програм і баз даних (насамперед, підрозділів служби безпеки компаній) з державними правоохоронними органами;

8) низький рівень кооперації національних і закордонних правоохоронних органів, які здійснюють функції щодо протидії незаконному відтворенню та розповсюдженню комп'ютерних програм і баз даних.

Технічні фактори. Існує практичний сенс у виділенні ще однієї групи факторів незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних, яка, як правило, називається у вітчизняних кримінологічних дослідженнях технічним криміногенним комплексом і піддається спеціальному аналізу, як правило, лише відносно необережних злочинів.

Аналіз наукових публікацій з досліджуваної проблеми й уточнення отриманих результатів з допомогою експертного опитування дало змогу виділити такі найбільш значимі технічні фактори незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних:

1) недоліки засобів ефективного маркування оригіналів комп'ютерних програм і баз даних, що дають змогу однозначно ідентифікувати автора або правовласника;

2) відносна простота знищення або заміни авторських знаків і знаків правовласників без ушкодження основного об'єкта інтелектуальної власності;

3) низький рівень спеціальної технічної оснащеності правоохоронних органів, що не дає змоги з високою ефективністю виявляти й фіксувати факти незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних.

Розглянутими факторами, звичайно, не вичерпується все різноманіття криміногенних факторів незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних. Водночас отримані дані становлять, на наш погляд, достатній мінімум для розроблення адекватної сукупності правових і організаційних заходів протидії аналізованим злочинам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криминология и профилактика преступлений : [учеб.] / [Аванесов Г. А., Алексеев А. И., Антонян Ю. М. и др.] ; под ред. А. И. Алексеева. – М. : Изд-во ВШ МВД СССР, 1989. – 430 с.

2. Модель регіонального кримінологічного і уголовно-правового прогноза / [Максимов С. В., Миньковский Г. М.,

Пономарев П. Г. и др.] ; под ред. А. И. Алексеева. – М. : Акад. МВД РФ, 1994. – 90 с.

3. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова ; под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 208 с.

4. Защита авторских и смежных прав по законодательству России / [Ананьева Е. В., Гусев О. Б., Завидов Б. Д. и др.] ; под ред. И. В. Савельева. – М. : Экзамен, 2002. – 288 с.

5. Криминология (основные понятия в схемах ; словарь терминов ; биографический и библиографический словари) / под ред. В. Е. Эминова. – М. : Инфра-М - Норма, 1997. – 160 с.

6. Бородин С. В. Борьба с преступностью : теоретическая модель комплексной программы / Станислав Владимирович Бородин ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1990. – 272 с.

7. Исправников В. О. Теневая экономика в России : иной путь и третья сила / В. О. Исправников, В. В. Куликов. – М., 1998. – 192 с.

8. Эминов Е. В. Борьба с незаконной предпринимательской деятельностью. Уголовно-правовой и криминологический аспекты / Е. В. Эминов. – М. : Пенатес-Пенаты, 1999. – 176 с.

9. Трунцевский Ю. В. Видеопиратство : Уголовная ответственность, раскрытие и расследование преступлений : пособие / Трунцевский Ю. В. – М. : ЮрИнфоР, 2000. – 172 с.